

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 3
(19634)
2023 чылдың
январь 18
среда

Хүннүң үнери — 08:38
Ажары — 17:06
Хүн дурту — 8:27

Садар өртээ
хостуг

12+

Ажыл-агыйжы деткимче

/ Социал керээниң киржикчизи Владимир Куулар дузалакчызы От-Даш Хомушку.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Сагыш-сеткили байлак дагдыныкчы

Дагдыныкчы башкы дээрге өскелерниң өзүлдезинге бодунуң арга-
дуржулгазынга даянып алгаш, ниитилел аразынга оларны төлептиг кижилер
болуп хевирлеттинеринге үлүг-хуузун кирип чоруур кижилер...

\ 4-кү арында

Чаа автобус маршруттарын немей ажыдар

Тываның Орук-транспорт комплекзиниң яамызы чаа үнген чылда
Кызыл чоогунче автобус рейстерин база Шагаан-Арыгга чедир му-
ниципалдар аразының маршрутун немей ажыдарын планнаан...

\ 5-ки арында

3 770 675

рубль түңге Тывадан чүс ажыг
эки турачыга дериг-херексел
болгаш идик-хепти саткан.

Аарыг намдап турар

Бо чылдың январь 2-ден 8 хүннеринде республикада ОРВИ болгаш грипптен аараан 609 таварылга бүртүктетинген, ол-ла үениң чүгле үш хонуунда 1468 халдавыр чыпшыгган барымдаа демдеглеттинген.

Росхереглелхайгааралдың Тывада эргелели халдавыр-лыг аарыглардан аарыыр чорук 61,1 хуу эвээжээнин айыткан.

2022 чылдың декабрь эгезинден республика девискээринде грипптен аараанын лаборатория бадыткаан 427 таварылганы бүртүккээн, ооң 96-зы хаван гриви болганы илереттинген.

Эмнелгеде чыттырган 193 кижиниң 128-зи 14 харга чедир уруглар болуп турары эпидемиологтарны дүвүретен. Бо барымдаа назы четпээннерниң ада-иелери база хоойлу езугаар төлээлери бажыңында халдавырлыг аарыглардан камгаланыр хемчеглерже кичээнге салбайн турарын көргүскен.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлери база ниити өөредилге организациялары аарыг уруглар эшөөрүнге халдавырны таратпас кылдыр, уруглар база өөреникчилер ортузунда хыналданы хүннүң-не күш-телдирер.

Чурттакчы чоннун 60 хуузузун гриппке удур тарыдар планны 63,3 хуу кылдыр ажыр күүсеткенин Росхереглелхайгааралдың Тывада эргелели дыңнаткан. Республиканың чурттакчы чонундан 199227 кижини гриппке удур тараан.

/ Бистиң корр.

Тываның Баштыңының МИЧ адырында грантыларын тывыскан

Чазак Даргазының информастыг блогун удуртуп турар оралакчызы Айдың Чюдюк тыва журналистиканың хоочуннары-биле ужуражып тура, массалыг информация чепсектериниң база массалыг коммуникация адырында Тыва Республиканың Баштыңының грант алыкчыларының аттарын чарлаан. Массалыг информация чепсектериниң беш редакциязы социал угланышкынның медиа төлөвилелдерин хөгжүдеринге 200-тен 350 муң рубльдиң грант деткимчезин алган.

Чазак Даргазының оралакчызы-биле ужуражылгага ТР-ниң алдарлыг журнализи Роман Тас-оол, ТР-ниң алдарлыг журнализи, чогаалчы Кара-Күске Чооду, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, «Шын» солуннун идепкейлиг бирикчизи Нина Серенот, РФ-тиң алдарлыг журнализи Александр Шоюн, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, «Шын» база «Тываның аныяктары» солуннарның бирги херээжен редактору Светлана Монгуш, Тываның Журналистер эвилелиниң даргазы Эльвира Лифанова, «Твой Информ» солуннун, «Тувиночка» сеткүүлдүң, «108 канал» телеканалдың төлээлери база чалаткан аалчылар киришкен.

Чалаткан аалчылар база Чазак Даргазының оралакчызы аяк шайны аартап олура, адырның амгы байдалын, Журналистер эвилелиниң амгы ажил-чо-

рудулгазын, журналистер ниитилежилгезиниң чидиг айтырыгларын сайгарып, МИЧ чамдык төлээлериниң чайы чок-даа болза, хей-ниити ажил-чорудулгазының планны-биле үлешкен.

Айдың Чюдюк хоочуннар-га четтиргенин илереткеш, аныяк коллегаларының мергежилинге бердингенин чугаалааш, журналистерниң чугула ажилын демдеглээн. Белен эвес бо үеде оларның ажилы дыка херек дээрзин Чазак Даргазының оралакчызы чугаалааш, адырның хоочуннарынга белектерни сунуп, массалыг информация чепсектериниң адырында Тыва Республиканың Баштыңының шаңналы дээш мөөрейниң тиилекчилеринге сертификаттарны тывыскан.

«Алдын кушкаш» уруглар сеткүүлүнүң тургузукчузу Александр Шоюн «Тыва дылым – ыдык өнчүм» төлөвилелди боттандыраары-биле уруглар сеткүүлүн тыва дылга парлаарынга Тыва Республиканың Баштыңының МИЧ адырында 200000 рубльдиң шаңнал сертификатын төлөптиг болган.

«Тувиночка» сеткүүлдүң кол редактору Роланда Сандан «Развивающаяся Тува» төлөвилел күүселдезинче 200 000 рубльдиң сертификатын алган.

Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунуң дыл секторунуң эртем ажилдакчызы Чойган Ондар Википедияның тыва адырында республика дугайында статьялар чыыр «Марафон Миллениум» төлө-

вилелди боттандыраарынга губернатордан деткимче кылдыр 200000 рубльдиң сертификатын алган.

«108 канал» редакциязы кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерниң айтырыгларын чырыткан «Кызыгаар чок чуртталга» төлөвилелди боттандыраарынга 250000 рубльдиң сертификатын алган. Телеканалдың корреспондентизи Херел Ооржакка сертификатты тывыскан.

«Твой информ» солуннун редактору Наталья Черноусова республикада национал төлөвилелдер күүселдезиниң дугайында таныштырар «Национал төлөвилелдер – кижилер дугайында» деп төлөвилелинге 350000 рубль хемчээлдиг күрүнө деткимчезин алган.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны.

Бүзүрелдин болгаш сагыш-сеткил арыглаашкынының байырлалы

Православ хүрээ январь 19-та чугула буянның болушкуннун бирээзи, Иисус Христостун Иордан хемниң суунче шымнып, чүдүлгени хүлээп алганын байырлап турар.

Ыдыктыг суг – бурганның чагыгларын сагып чурттаа-

рынга дузалыг болгаш православ христианнар-га бажың-балгадын чажып арыглаар, а чыл дургузунда ону улуг ыдыктыг чүүл кылдыр камныг кадагалап, аарыг-аржыкка болгаш кандыг-даа муңгарал-качыгдал үезинде мөргүл-биле ижер.

«Крещение байырлалының үезинде ол суг – өндүр ыдыктыр, ынчангаш ону чүгле сугга суктурган православ христианнар ажыглап болур. Ону эртенги чем мурнунда аш ижинге сеткилиниң ханызындан мөргүп тургаш ижер ужурлуг.

Сугнуң ыдыктаарын ийи удаа кылыр – бурганның көстүп келген хүнүнде болгаш ооң бүдүүзүнде. Чамдык чүдүкчүлөр шак ол ийи хүнде ыдыктаан сугнуң шынарын ийи аңгы деп шын эвес бо-дап турар. Херек кырында, бүдүүзүнде-даа болгаш байырлалдың хүнүнде-даа чаңгыс аай дүрүм езугаар сугну ыдыктаар. Ыдыктаан суг православ христиан кижилер бүрүзүнүң бажыңына күзенчиг чүүл-дүр. Ону икона-лар чанында ыдыктыг азыгга камны-биле шыгжаар.

Крещение чажыдын эртип алыксаар улуска херек ужурлуг чүүлдер:

1. бүзүрел
2. буруузуз миннири

Бодунуң чуртталгазын өскерттир база христиан езу-биле чурттаар быжыг күзел чокта, ыдыктыг сугга суктуруп болбас. Хуурмак чылдагааннар-биле («аарывас дээш», «амыр-чыргалдыг болзун дээш») Крещение эртип болбас» деп ук чүдүлге негеп турар.

Январь 18-тен 19 дүнезинче Вавилин ээтпээнге сугга кирер езулал болур. Туран хоорайда Ыдыктыг Владимир хүрээзинге байырлыг номналдар январь 19-та 13.00 шакта болур. Бүрен-Бай-Хаакка Никольск литургиязынга январь 18-те Сарыг-Сепке Казанск хүрээзинге январь 19-та, Доора-Хемге 18-тен 19-че дүнезинде хем кыдыынга байырлыг номналдар болур.

/ Бистиң корр.

Ажыл-агыйжы деткимче

Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы эгелээри ыңдыг амыр эвес. Аңаа чүгле изиг күзел, эрес-шудургу чорук эвес, а үндезин болур капитал азы акша-хөрөңги база негеттинер. А кижиги бүрүзүндө ыңдыг мөөң акша-хөрөңги турбас. Шак мындыг байдалга кызымак, бурунгаар чүткүлдүг кижилерге күрүнениң деткимчези чугула негеттинер. Ынчангаш бодунуң хууда херээн эгелеп алырынга дуза чедирер уjurлуг төлевилел – социал керээ бистиң республикавыста онза нептереңгей органың ужуру ол. Эң ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Эрзин, Таңды, Барыын-Хемчик кожууннарның чурттакчы чону кончуг идепкейлиг болган деп чугаалап болур. Чөөн-Хемчик биле Эрзин кожууннарга тускайлап берген социал керээ лимиди 2022 чылдың июль айда-ла дола берген. Устүндө чижектер чурттакчы чонну социал керээниң уjur-дузанын ажыглап, ооң ажыл-агыйжы чоруунуң көдүрүлгениниң херечизи-дир деп демдеглеп болур-дур.

Эрткен 2022 чылда 4 муң хире хамаатылар боттарының хууда ажыл-херээн эгелеп алыр сорулга-биле билдириш-киннерни чурттакчы чонну ажыл-биле хандырап төп-терже кириген. Ноябрь айда байдал-биле алырга, оларның 3 муңу азы 75 хуузу-биле социал керээни чарып алырынга шилил-

» Бодунуң хууда
ажыл-херээн
ажыдарының социал
керээзин чарып алган
хамааты бүрүзүнге
тускайлап бээр
акшаның хемчээлин
250 муңдан 350 муңга
чедир 2022 чыл-
дың июль айның 1-де
көвүдеткен. Хууда
дузалал ажыл-агыйын
чорударынга хамааты
200 муң рубльди
социал керээ-биле ап
болур апарган.

гени эрткеш, күрүнөдөн дузаламчы акшаны алган. Социал керээ чарары-биле билдириш-киннер кириген хамаатыларның документилен дүрген сайгарарын, ажыл-агыйжы кижилерге күрүнениң деткимчезин алыр байдалды тургузарын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының удуртулгазындан негээн. Эрткен 2022 чылда кылдыңан ажылдарның түңнелдерин үндүрери бо яамыда амгы үеде чоруп турар. Боттарының ажыл-херээн эгелеп алырынга чеже кижиги деткимчени социал керээ-биле алган дугайында медээлерни Күш-ажыл яамызы удавас дыңнадыптар.

Күрүнөдөн бо социал дузаны “Ажыл-агыйлыг болурун деткири” («Содействие занятости»), «Демография» федералдыг программалар ёзугаар чорудуп, ооң акшаландырыышкынын база федералдыг төптен тускайлап үндүрүп келген. Бодунуң хууда ажыл-херээн ажыдарының социал керээзин чарып алган хамааты бүрүзүнге тускайлап бээр акшаның хемчээлин 250 муңдан 350 муңга чедир 2022 чылдың июль айның 1-де көвүдеткен. Хууда дузалал ажыл-агыйын чорударынга хамааты 200 муң рубльди социал керээ-биле ап болур апарган. Хууда

ажыл-агый тудуп, мал-маган, кас, дагаа азырап өстүрери Тываның байдалынга дыка таарымчалыг. Чижээлээрге, Чеди-Хөл кожууннуң Ак-Тал сумузуңуң чурттакчызы Алексей Түлүш хаван азырап өстүрер хууда дузалал ажыл-агыйын ажыдып алырынга материалдыг болгаш акша-хөрөңги дузанын 2021 чылдың ноябрь айда социал керээ ёзугаар алган. Ам дээрзинде хөй эвес-даа болза, хаваннарны Алексей азырап өстүрүп, бодунуң хууда ажыл-агыйының таваан салып алганы – аныяк кижиге кол чүүл.

Социал керээниң ачы-зында хууда дузалал ажыл-агыйын ажыдып, өг-бүлезиниң амыдырал-чуртталгазы экижээн, ажыл-херээ шуудаан кижилер хөй. Чеди-Хөл кожууннуң Элегес сумузуңда Алдын-Херел Бүрбүжүктүң аныяк өг-бүлези социал керээни чаргаш, 220 муң рубль акшаны алгаш, боттарының азырап өстүрүп турганы чеди баш инээнге немештир бызааларлыг дөрт хунажыннарны садып алган. Амгы үеде бо аныяк өг-бүлениң коданында инектерниң, молдургаларның болгаш бызааларның ниити саны чээрби ажа берген. Бо өг-бүлениң амыдыралы чүгле боттарының мал-маганын азырап өстүрери апарган, оон өске кайда-даа ажылдавайн турарлар. Инектериниң сүдүн болбаазырадып, оон үнген ак чем аймаан саткаш, хүн бүрүде амыдырал-чуртталгага херек акша-төгерикти ажылдап ап турарлар. Эр молдургаларны соккаш, ооң эът-кежин саткаш, элээн улуг хемчээлдиг чарыгдалдарны дуглаар аргалыг апарганнар.

Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээлерин биле алырга, хууда дузалал ажыл-агыйын ажыдып алыксаар өг-бүлелер хөй. Хамаатыларның социал керээ чарып турары кожууннар аайы-биле дең-дески эвес болуп артпышаан.

Чижээлээрге, 2022 чылда Таңды кожуунда 66 өг-бүле хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр талазы-биле социал керээлерни чаргаш, акша-хөрөңги болгаш материалдыг дузаны алган. Чаа-Хөл, Тере-Хөл кожууннарда хууда дузалал ажыл-агыйлары ажыдып алырынга социал керээ чарган хамаатыларның саны, Таңды кожуунга деңнээрге, оранчок эвээш болган.

Социал керээ дээрге амыдырал-чуртталгазы чединмес өг-бүлелерге күрүнениң тускай дугуржулга ёзугаар чедирип турар акша-хөрөңги дузаны-дыр. Социал керээни чарарының мурнуу чарыында 3 ай дургу-зунда өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнүң айда хууда ортумак орулгазы 14 059 рубльден көвүдес болганы саң-хөө документилен-биле бадыткаттына бээр болза, өг-бүле социал керээни социал деткимче ажылын чорудуп турар күрүне организациялары-биле чарып болур. Социал керээни чарып алырынга хамыктың мурнунда өг-бүле сонуургалдыг, идепкейлиг болур уjurлуг. Керээни чарарының негелделери кандыгыл, кандыг документилен херек дээрзин тус черниң социал камгалал органнарындан билип ап болур.

Социал керээни чарып, ооң акша дузанын алган кижилер боттарының эртем-билииниң, мергежилиниң аайы-биле хууда ажыл-херээн эгелеп, шуудадып турар апарган. Бай-Тайга кожуунда Айсуу Иргит бичиизинден-не дааранырынга хандык-шылдыг кижиги. Ооң ус-шеверин билир болгаш, чаңгыс чер чурттуглары идик-хеп даарап бээрин дилээрге, бажыңыңга дааранып ажылдап турган. Социал керээни чаргаш, ооң акшазы-биле Айсуу профессионал дааранылга дериг-херекселдерин садып алган. Идик-хеп даараарынга элээн хөй чагыгларны хүлээп алыр, чонга идик-хепти

» Социал керээ
дээрге амыдырал-
чуртталгазы чедин-
мес өг-бүлелерге
күрүнениң тускай
дугуржулга ёзугаар
чедирип турар акша-
хөрөңги дузаны-дыр.
Социал керээни
чарарының мурнуу
чарыында 3 ай дургу-
зунда өг-бүлениң
кежигүн бүрүзүнүң
айда хууда ортумак
орулгазы 14 059
рубльден көвүдес
болганын саң-хөө
документилен-биле
бадыткаттына бээр
болза, өг-бүле социал
керээни социал
деткимче ажылын
чорудуп турар күрүне
организациялары-
биле чарып болур.

улам эки шынарлыг, аяныг кылдыр даарап бээр арга бар апарган. “Бодун ажылга хаара туткан” кылдыр үндүрүп албан черинде бүрүткеттинген даараныкчы Айсуу Иргит хууда ажыл-агыйын улам сайзырадыр дээш, кызымаккай иженип турар.

Бо-ла Бай-Тайга кожуунну алыр болза, ооң төвү Тээли суурда тудугнуң дилиг материалдары бүдүрер цех, хеп даараар ателье, идик септээр мастерская, автомашиналар септээр станция дээш өске-даа биче бүдүрүлгелер ажылдап турар. Бо кожууннуң өске-даа суурларында амыдырал-хандырылганың херекселдерин болгаш ачы-дузанын тус черниң эрес-шудургу чурттакчыларының социал керээ акша-хөрөңгизи-биле ажыткан биче бүдүрүлгелери хандырып турар апарган.

Социал керээ ажыл-агыйжы кызымак кижилерге болгаш күрүнеге-даа ажыктыг дээрзин үстүндө чижектер бадыткап турар. Ынчангаш күрүне ону улам-на сайзырадып турарының чылдагааны-даа ында.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

РОССИЯДА БАШКЫНЫҢ БОЛГАШ ДАГДЫНЫКЧЫНЫҢ ЧЫЛЫНГА

Сагыш-сеткили байлак дагдыныкчы

Дагдыныкчы башкы кижиге дээрже өскелерниң өзүлдезинге бодунуң арга-дуржулгазынга даянып алгаш, ниитилел аразына оларны төлөптиг кижилер болуп хевирлеттинеринге үлүг-хуузу кирип чоруур кижиге болур. Оларның бирээзинге спорт адырынга Делегей болгаш Россия чергелиг шылгараңгай чедишкиннерлиг тыва оолдарның дагдыныкчызы Мөңгүн-оол Иргитти хамаарыштырып болур. Ол – Ак-Довурак хоорайның спорт школазының дээди категорияның тренери. Ук школада 26 чылдың дургузунда үзүк чокка элээдилерни спорттун тевершанчар хевиринге өөредип чоруур. Ол 2019 болгаш 2022 чылдарда өөреникчилериниң шыырак түңнелдери-биле республиканың спортчу элитазына “Тергин тренер” деп атка төлөптиг болган.

ЭГЕ АЖЫЛЧЫН БАЗЫМНАРЫ

“Ак-Довурак хоорайга бокс болгаш кикбокс секциязынче 5-ки класстан эгелеп барып эгелээн мен. Шериг албан-хүлээлгем эрттиргеним соонда, ажыл чок тургаш,

ынак спорт школамче тренировкалап барып турган мен. Ол ынчан, 1997 чылда, мени тренер башкым Валерий Шожул-оолович Монгуш (амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада) тренерлеп ажылдаар кылдыр кирип каан. Амгы үеде чедир башкымга өөрүп четтиргеним илередип, ынак ажылымга ам-даа бараан болуп чоруур мен”.

МАКТАНМАС, БӨДҮҮН СЕТКИЛДИГ

Амгы үеде ооң өөреникчилериниң аразында РФ-тиң Делегей чергелиг спорт мастери 1 кижиге база Россияның спорт мастерлери 6 кижиге бар. Ол бодунуң болгаш ажылының чедишкиннериниң дугайында көңүс чугаалавас кижиге болду. Ынчангаш ооң дугайында өөреникчилеринден болгаш чоок кижилеринден айтырып сонургадывыс. Өөреникчилериниң бирээзи Ооржак Батый башкызының дугайында мынчаар демдеглеп турар:

“Башкымның сагыш-сеткили байлак кижиге: өөреникчилеринге эриг баарлыг, дуза херек апарза, бир дугаар сагыш човап келир, орлан-шоваа, эрес-кежээ болгаш ажылгыр. Дыштаныр болгаш байырлалдар хүнү деп чүүл

билбес. Спорт школавыска кажан-даа чеде бээревиске, башкывыс албан турар. Ынаар өөрүшкү-биле хүннүң-не барып турар бис, чүге дизе башкывыс бисти кезээде манап турар деп билир бис.

Спортка белеткенири-биле биске бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургузар дээш бодунуң чыып алган акшазы-биле чылдың-на залывысты септээр: ханаларын чылыглап, дескилээр, батареяларын солуур, уругларга болгаш оолдарга чунар болгаш солутунар өрээлдерни база кылып берген. Ай санында оолдарның чаштарын база таарып бээр.

Хууда сайгарлыкчылардан дилеп тургаш, биске спортчу дериг-херекселди база үргүлчү четчелеп бээр. Ынак башкывыс бодунуң сөөлгү акшазы-биле безин бисти маргылдааларже чедиргеш келир. Маргылдаа үезинде бисти чемгерер, эът-кежувис аарый бээр, нугуп бээр, 24 шак дургузунда бисти карактаар дээш орта уйгу-дыш көрбейн баар. Башкым ышкаш элээдилерге бокс болгаш кикбоксинг өөредир тренер болур мен. Ооң үлегери-биле мен база эзулуг эр кижиниң мөзү-бүдүжүн келир үеде

өөреникчилеримге үлегер кылдыр көргүзүксээр мен.

Мөңгүн-оол Холай-оолович бергелерге кажан-даа дүжүп бербес кылдыр бисти даады өөредип чоруур. Оон ыңай амыдырал-чуртталгада эзулуг эр кижиниң туружун ээлеп, чер-чуртувусту болгаш өг-бүлө-висти, чаңгыс чер чурттугларывысты камгалап чоруурун бо-ла чагыыр.

Чамдыкта бисти кончуптар, шүгүмчүлөптер үелери бар. Ол дээрже частырыглар-биле ажыл база оон-даа эки, шыырак түңнелдер чедип алзын дээш шыңгыы хамаарылгазы болур. Ынчангаш ооң шүгүмчүлелин частырыгларывыс эдип алыр дээш хомудал чокка хүлээп алыр бис. Хүндүлүг башкымның ачызында Россияның кикбоксинг маргылдааларына тиилеп, Россияның спорт мастери деп хүндүлүг атка база төлөптиг болдум”.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

“Тывага элээдилерни ылаңгыя тевершанчар спортка өөредип алыры чиик. Спортка салым-чаяанның ажы-төл хөй болганындан ажылымче үргүлчү далажыр мен. Кежээ удуурда-даа, чыдып алгаш, миннип кээримге-ле, спортчу оолдар-уругларымны бодап, эртенги хүннүң белеткелин планнап турар мен. Чылдың хөй кезии ажылымга азы ыңай-бээр маргылдааларга-ла эртип каар” – деп, Мөңгүн-оол Холай-оолович чугаалаарга, ооң ажылынга

ынаан болгаш бердингенин кижиге эскерип каар.

АЖЫЛЫНДА БЕРГЕЛЕР

“Оолдарны маргылдааларга белеткеп алырга, Тыва иштинде турнирлерже чедип алыр акша-хөреңги айтырыы бичии берге болур. Ынаар киржирде, боттарының азы деткикчилерниң дузазы-биле чоруур апаар. ТР-ниң Спорт яамызындан чурттуң улуг маргылдааларынче акша-кепеекти үндүрүп берип турары дыка улуг деткимче. Сөөлгү 10 чылдарның дургузунда спорт дыка сайзырап турар. Республиканың спорт школаларын ТР-ниң Спорт яамызының эргезинче кириптерге, Тывадан дашкаар маргылдаалары черле деткимчелиг апарган”.

ТРЕНЕРДЕН ХАМААРЖЫР

“Тренер кижиге, бир дугаарында, кижизидикчи ада болур ужурлуг. Өөреникчилеринге эки-бакты ылгап өөредир, чалгааны болгаш коргуушкуннарны ажып эртеринге дузалажыр. Ооң соонда оларның эмчизи, психологу, повары, дузалакчызы дээш оон-даа өске. Оон ыңай ада-иелер-биле база чоок болуру чугула. Олардан өөреникчизиниң хүн чурумун, уйгу-дыжын үргүлчү айтырып, олар-биле кады чоок харылзаалыг болур болза, өөреникчи черле чедишкинниг болур”

/ Алиса ДОНГАК чугаалашкан.
Чуруктарны маадырның хууда архивиден алган.

/ Мөңгүн-оол Иргит өөреникчилери-биле.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазының албан-дужаалындан хостаарының дугайында

2023 чылдың январь 16 №32/153-8 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының саналы-биле комиссияның составына томуйлат-тырган Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазы Дандар Орлан Владимировичниң билдиришкенин-ге даянып, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң болгаш референдумга киржир эрге-ажыктарының кол магадылал-

дарының дугайында» №67-ФХ 2002 чылдың июнь 12-де үнген Федералдыг хоойлунуң 28-ки чүүлүнүң 13-кү пунктузунга, 2001 чылдың февраль 5-те үнген «Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дугайында» №777 Тыва Республиканың Хоойлузунуң 18-ки чүүлүнүң 3-кү кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комис-сиязының доктаадыры болза:

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының саналы-биле комиссияның составына томуйлаткан Дандар Орлан Владимировични Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы-ның даргазының албан-дужаалындан хостаар.

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазын соңгуурунга чедир Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазының бүрүн эргелерлиг хүлээлгезин Фортуна Олег Владимирович Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы күүседир кылдыр дагзыр.

Ук доктаалды Россия Федерация-зының Төп соңгулда комиссиязынче, Тыва Республиканың Баштыңынче, Тыва Республиканың Дээди Хуралын-че (парламентизинче) чорудар.

Ук доктаалды республиканың «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы О.В. ФОРТУНА.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Ш.Х. ООРЖАК.

**Ажыл мурнунда болгаш
ажыл соонда орустап «час
пик» дижиривис дүшкүүлүг
үеде аргыжылга айтырыы
чидиглени бээрин билер
бис. Хууда машина-балгады
чок, ажылындан ыракта
чурттап турар улус чүгле
кудумчу автобустарына
ынаныр ужурга таваржыр.
Найысылал Кызылдың,
Каа-Хем, Сукпак суурларның,
Спутник микрорайону ба-
за дачалар дижиривис
девискээрлерниң бол-
гаш хоорайның шала ырак
районнарының чурттапчы-
ларына аргыжылга айты-
рыы чидиг хевээр артпы-
шаан. Ук айтырыгны
шиитпирлээринче Тываның
Чазаа чогуур кичээнгейни
угландырып эгелээнин
демдеглеп каары чугула.**

Тываның Баштыңы
Владислав Ховалыгның
даалгазы-биле ТР-
ниң Орук болгаш транспорт
ямызы «Туваавтотранс»
ААН деп организацияны
эрткен чылын тургускаш,
муниципалитеттер аразына
халыыр чаа автобустарны
садып алган. Ынчангаш
Кызылдың кудумчуларынга

«104Т», «105Т», «106» дугаар-
лыг автобустарның ажылдап
эгелээни чурттапчы чонга
бир өөрүнчү болушкун
болган. Олар хоорай биле
ыраккы Каа-Хем, Сукпак дээн
ышкаш найысылалга суурлар
аразында аргыштырылга
айтырыын шиитпирлеп
турарлар.

Чаа автобустар кудум-
чуларга халдып эгелээрге,
чаартылгаларга бүзүрөвейн
турган чон өөрөөн сеткилин
үндүр чугаалап эгелээн.
Оларның бирээзи **Чодураа
Аякпан:**
– «Алдын-Сай» деп байыр-
лалдар эрттирер залдың улуг
поварының дузалакчызы
болуп ажылдап чоруур мен.
Кызыл хоорайның чурттапчы

Чарыгдалы эвээш эвес

чону доозазы аргыжылга
айтырыын көдүрүп, интер-
нет четкизинде бөлүктөргө-
даа бижи-ле турду. Бодум
Суворов кудумчузунда
чурттап турар мен. Бистиң
девискээрде чурттап турар
чон, өөреникчилер колдуу
4 «а» болгаш 30 дугаарлыг
маршруттарга олурар болгай
бис. Спутниктен халдып
келир 4 «а» маршруткага
олураы биске барык болдун-
мас – сыңмайн баар. 30
дугаар шуут ховар халдыр
апарган. Ол девискээрде
халдып турар чаңгыс борбак
5 «а» деп улуг автобустуң
халдыр шактары таарышпас
боор. А бо «ГАЗельдеривис»
чүгле олурар кижилер хөй
шактарда халдып кааш, кежээ
эртежик дүжүп каар, эртен
орайтадыр маршрутунче
үнер, дыштаныр хүннерде ол
эвээжеп каар – боттарының
туразы-биле билер улус
болгай. Кандыг-даа магады-
лал чок. 30–40 минута ишти
соокка доңуп-дожап, оларны
манаар. Таксилеп, хөй акша
чарыгдар ужурга бо-ла
таваржыр.

Ынчангаш «кырыкы
трасса»-биле халдып ту-
рар чаа автобустар бар
апарганынга өг-бүлевис
дыка өөрүп тур бис.
Артында-ла ол автобустар
«Умный транспорт» деп
капсырылгаларда база
көстүп турар апарган, дыка

эки. Ажылдаар шактарын
шыңгыы сагып халдып турар,
кижи оларга бүзүрелдиг боор-
дур. Ажыы-биле чугаалаар
болза, шак мындыг чылыг,
чырык, чараш автобустарны-
даа чон манавайн турган
боор. Бир-тээ ажылды эгелеп
алган болганда, ону эчизинге
чедирер, автобустар ам-даа
немежир боор деп идегеп
тур бис. Чүгле харын чон ук
улуг автобустар хос, хилис
маңнапас кылдыр идепкейлиг
олуруп турар болза эки, оон
башка чарыгдалын орулгазы
дуглап шыдавайн баар-ла
ыйнаан – деп, ол чугаалады.

«Туваавтотранстың»
директору Айдың Күде-
рек чаа тургустунган
организациязының ажыл-
чорудулгазының дугайында
медеглеп тура, «Ажыы-биле
чугаалаар болза, кывар-
чаар чүлдүң чарыгдалын
безин орулгавыс дуглавайн
турар. Эки чүве, ажылдың
эгеzi черле берге болур
деп билгеш, ТР-ниң Орук
болгаш транспорт ямызы
баш бурунгаар субсидияны
көрүп каан. Чонувус өөрени
бээрге, орулгалыг ажылдай
бээривиске бүзүрээр бис» –
деп чугаалады.

Кончук берге үелерде
чоннуң аргыжылгазын
харыылап, пассажирлерниң
бүзүрелин чаалап алган
турган «ГАЗельдер», чоорту
шала «чурум чокталып»,

тускай айыткан чурум езугаар
ажылдапас апарганы-биле
чоннуң хөңүн калдырып
алганы меге эвес. Оларга
адааннажылга тургузар
өске арга база чок турганы-
биле «маршруткалар» мо-
нополистер апарган. А
монополиске күш чедери
белен эвес. Эртен, кежээ
хөй чон аргыжар үелерде
идепкейлиг ажылдапкаш,
пассажирлер эвээжей бээр
үеде ажылдавайн, чонга
эвес, а чүгле боттарынга
эптиг байдалдарны тургузуп
ажылдаар таварылгалар
эвээш эвес апарган.

Кедерезе, оон мурнунда
чылдарда база-ла күрүнениң
акша-хөреңгизи-биле саткаш,
кудумчуларга халдып
турган улуг автобустарның
чоллаачыларынче безин
халдаашкыннар кылып
турганы чажыт эвес болгай.

Ынчангаш чаа ажыттыгнан
«Туваавтотранстың» ажыл-
чорудулгазы байдалды
өскертиринге улуг салдарны
чедиреринге идегеп
каалыңар.

Кандыг-даа чаа эттиң
эдилели эки, хөй чылдарда
ажыын көргүзөр болзун
дээш, ону кадагалаары чугула
деп шупту билер бис. «Эки»
эдилелдин чарыгдалдары
база эвээш эвес дээрзи
билдингир.

/ Айдың ОНДАР.

Чаа автобус маршруттарын немей ажыдар

Тываның Орук-транспорт
комплексиниң ямызы чаа
үнген чылда Кызыл чоогунче
автобус рейстерин база Ша-
гаан-Арыгга чедир муници-
палдар аразының маршрутун
немей ажыдарын планнаан.

«Туваавтотранс»
бүдүрүлгези Каа-Хем
суурдан Кызылдың Бай-
Хаакская кудумчузунда
чаа консультация-
диагностика төвүнге
чедер хоорай чоогунуң
маршрудун ажыдар деп
турар. Улуг-Хем кожуннуң
чурттапчыларының хөй
санныг дилээ-биле Кызыл
биле Шагаан-Арыг аразына
чаа рейсти бо чоокку үеде
ажыдар.

Тываның Баштыңы
Владислав Ховалыгның
2022 чылда Айыткалында
республикада пассажирлер
аргыжылгазының систе-
мазын эде чаартыр дээн
эгелээшкенин боттандыра
дээш, Орук-транспорт ямызы
даалганы күүседип, эрткен
чайын «Yutong» марканың 18
чаа автобузун саткан.

Чаа автобустарны – 104
«Серебрянка – Студхоо-
райжыгаш», 105Т «Звездочка»
уруглар сады – аэропорт
хөй-ниити чуртталга бажыңы»

база 106 «ЧЭТ – Аңфермазы»
деп үш чаа шугумче үндүргөн.

Ол ышкаш кожуннар
аразының үш рейзи: «Кызыл –
Ак-Довурак – Кызыл»,
«Кызыл – Хандагайты –
Кызыл» болгаш «Кызыл –
Эрзин – Кызыл» халдып
эгелээнин сагындыраал.

Найысылал чогу биле
республиканың кожуннар
аразынга пассажирлер
аргыжылгазының чедингирин
хандырап күрүне чагыын
күүседип турар транспорт
бүдүрүлгезин республиканың
эрге-чагыргады деткип турар.

«Туваавтотранс» бүдүрүл-
гези эрткен чылдың

октябрьдан кожуннар
аразынга дөрт муң ажыг
пассажирлерни, хоорай
чоогунуң маршруттарынга
200 муң хире кижини ар-
гыштырып четтигипкенин,
бүдүрүлгениң директору
Айдың Күдерек дыңнаткан.
Бүдүрүлгө кыска үеде ажыл-
дааш, хөреглөкчилеринден
эки үнелелдерни алган.

Ыраккы суурларның
чурттапчылары кожуннар
аразында рейстерни катап
ажылдатканындан, ам
төнчү черинге таарымчалыг
ертек-биле эки чедип алыр
апарган.

/ ТМГ.

Тываның автооруктарында чынныр черлерни ажылдаткан

Республикада агаарның
сооп эгелээни-биле Ты-
ваның Орук-транспорт
ямызы база орук албаны
федералдыг база регион
чергелиг автооруктарда
чоллаачылар база пасса-
жирлер чынныр кылдыр
хондур ажылдаар пункту-
ларны январь 12-ден
эгелеп организаастаан.

Абакан – Ак-Дову-
рак автооруктуң 316-гы
километринде (8-983-376-
5055), Хандагайты – Мугур-
Аксы автооруктуң 40-ки
километринде (8-983-593-
3198), Хандагайты – Ак-Чы-
раа автооруктуң 45-ки
километринде (8-983-593-
3198), Копту-Аксы – Доо-
ра-Хем автооруктуң
104-кү километринде (8-
929-315-5688) стационарлыг
чынныр пунктулар ажылдап
турарын ямы дыңнаткан.
Ол оруктарны ажаап-карак-
таарын харыылаан орук-
тудуг участоктарының
даргалары таварыштыр
олар-биле харылзажып
болур.

Оруктарда стационар
пунктуларга немей, берге
байдалга таварышкан чоллаа-

чыларга база пассажирлерге
дуза көргүзөр болгаш хай-
гыыл машиналарны көжүп
чоруур чынныр черлер
кылдыр тургускан.

Республиканың эң берге
оруктарында көжүп чо-
руур чынныр пунктуларны
Цаган-Тологой – Качык
база Бүрен-Аксы – Элегес-
Аксы – Кунгуртуг авто-каза-
нактарында организаастаан.

Берге байдалга таварыш-
кан чоллаачылар «Тываавто-
орук» компанияның 8-394-
223-22-62, 8-929-358-09-11
дугаарлыг телефоннарында
диспетчер-биле харылзажып
болур. Р-257 федералдыг
орукта дежурный 8-923-355-
09-73 дугаар-биле дыңна-
дыгларны хүлээп турар. 112
дүрген дуза шугуму база
кезээде харылзаада.

/ Тываның Чазааның
парлалга албаны.

Чараш чүүлдерже чүткүл болгаш сайгарлыкчы чорук

Сөөлгү үеде «ажыл чок» деп чидиг айтырыгдан чонну «хостаар» дээш күрүнө тускай программаларны чогаадып, боттандырып турарын билир бис. Оларның бирээзи «Социал керээ» деп программа.

Ук программаның утказы – орулга чок хамаатыларның чогуур документилен чыып алгаш, аңаа киришкеш, кандыг-лабир ажилды эгелеп алгаш, бодун боду ажилга хаара тудуп, хандыртынары. Бо программа эгелээнден бээр Тывада «ажыл чок» деп хамаатыларның саны хүнден хүнге эвээжеп олурар.

Оларның бирээзи, төрөөн чери Сүт-Хөл кожуун-даа болза, амгы үеде найысылалда амыдырап-чурттап чоруур Чечеймаа Саая. Ол 2008 чылда Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжининг хореография салбырын, 2015 чылда Тываның күрүнө университетининг технология салбырын доозуп, күш-ажыл башкызы болур мергежилди чедип алган. Ооң чедип алган мергежилдерининг кайызы-даа ону чогаадыкчы кижилер деп бадыткап турар. Кызылдың уруглар садына кижизидикчи болгаш хореография башкызы болуп күш-ажылчы оруун эгелээн.

Чечеймаа ада-иезининг беш ажы-төлүнүн дөрт

дугаары, кыстарының хеймери. Ооң авазы-даа, угбалары-даа чараштаарына, каастаарына дыка ынак улус. Авазы Кызыл-Тайга ортумаа школазына бүгү назынында уругларның күш-ажыл башкызы болуп ажилдап чораан. Чечеймааның уран шевер салым-чаяны авазындан келген деп болур.

Чечеймаа алызындан чараш чүүлге ынак болгаш дааранырын шенеп, чагыглар хүлээп эгелээн. Доозукчулар кежээзинге болгаш куда-дойга душтук кыстың эштеринге кончуг чараш платьелерни даарап, күрүнө ажылы-биле чергелештир, чагыгларны хүлээп ап, акша-төгерики немей ажилдап

ап, бодун боду ажилга хаара тудуп шыдаар кыс.

2022 чылда узун шөлээге чаш уруг азырап олурган үезинде чараштаныр адырны сонуграп эгелээн.

«Сөөлгү үеде тыва чоннуң культуразы бедип, чараш чүүлдерже чүткүлдүү аажок апарган. Херээжен кижилер бүрүзү дыргактарын, карак кирбиин, кирбиктерин силиг чараш кылдыр кылдырыксаар. Чараштанырга ында багай чүве чок, а харын-даа эки. Бир кезек үеде кандыг-даа будук ажыглавазы модага турган болза, а ам чараштанып, арыг-силиг болуру модада апарган деп болур» – деп, Чечеймаа чугаалаар болду.

Чараштаныр өргээ ажыдып, ону дериг-херексел-биле чүмнээринге эвээш эвес акша-төгери херек боорга, күрүнениң социал керээ деп программасына киржир деп шиитпирлеп алган. Ук программага киришкеш, 2022 чылдың май айда 250 муң рубль деткимчени алгаш, ийи аңгы хүлээлге күүседир херекселдиг аппаратты садып алган. Бирээзи тату болгаш татуаж адырар. Ийи дугаары арын аштаар херекселдер.

Бо хүннерде Кызыл хоорайның төвүнде «Студия красоты – 17» деп чараш-таныр өргээ улус-чонну хүлээп ап ажилдап турар. Ооң клиентилерининг хүнден хүнге көвүдөп олурары дээр-ле, Чечеймааның кылган ажылының шынарлыының бадыткалы-дыр. Кирбиктерни силиг болгаш чараш кылдыр хевирлээш, будуп, узун болгаш чөкпүр кылымал карак кирбиктерин салып, эриннерни, карактарны каастаарындан аңгыда, кеште дуктерни база адырар дээш, чараштанырына хамааржыр ачы-дуза хевир-лери доозазы бар.

Ук өргээде Чечеймаа чааскаан эвес, янзы-бүрү мастерлер база бар. Улус-чонну чараштап турар аныяк кыстар оон аңгыда, күзөлдиг уругларны өөредип, билиг-

мергежилдин дамчыдып турары база бир ажыктыг болгаш солун чүүл.

Чечеймаа өг-бүлезининг амыдыралына чедер акша-төгерики ук бизнес-биле ажилдап, бодун боду ажилга хаара тудуп, ажилдап алган акшазының үндүрүүн төлөп турар хамаарылга чок, хостуг хамаатыларның бирээзи апарган. «Мээң бизнесим» деп тускай капсырылганы телефонче кирип алгаш, ону таварыштыр үндүрүг төлээр дээн ышкаш ажил-агыйжы чорук-херээ кандыг-даа бергедээшкн чокка чогуруп ап турар.

/ Айдың ОНДАР.

Чуруктарны маадырның архивинден алган.

АДА-ЧУРТ КАМГАЛАЛЫ

Бүгү чүүлдү – фронтуга

Тываның буян сеткилдиг чурттакчыларының бистиң республикавыстан тускай шериг операциясында киржип турар дайынчыларга чыгган эт-хөреңгизин «Деткимче» фондузу Чаңгыс аай штабче чоргузуп турар.

Бо чылдың эгезинден тура 29 шериг эт-сеп суккан үүргелерни алган. Ында ажилчын организацияларның, «Деткимче» база «Ава» фондуларның шилчиткени бирги херегелдиг чүүлдерин, эт-септи болгаш техниктиг дериг-херекселдерни четчелээн. Тускай шериг операциязының эгезинден тура фондуларда чыгдыгган акша-хөреңги-биле 55-ки мотоадыгжы бригаданың, 74-кү болгаш 34-кү бригадаларның, республикадан барган Росгвардияның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң дайынчыларын, мөөңнеттинген хамаатыларны болгаш эки турачыларга

44 сая рубль акшага шериг идик-хепти, харылзааның тускай дерин саткаш, чоруткан. Шериг албанныг-ларга 55 квадрокоптерни (11 сая рубль), 26 дүнеки хараалды (1,3 сая рубль), 51 тепловизорну (12,7 сая рубль), 300 рацияны (750 000 рубль), дажып чоруур 306 окталга херекселдин (918 000 рубль), 8 дизельдиг генераторну (2,4 сая рубль) болгаш өске-даа дериг-херекселди саткаш, дамчыткан. Ук ажил-хемчеглерге бригадаларның удуртулгазы, шериг оолдар боттары, а ол ышкаш «Кара ирбиш» шериг акы-дуңмашкы организациязы идепкейлиг киржип турар. Росгвардияның Тыва Республика талазы-биле каттышкан тускай отрядына 1702947 рубль ниити түңге барааннарны саткан. Долу эвес мобилизацияның үезинде фондуларда чыгдыгган акша-төгерики-биле Тывадан кыйгырткан шериглерге немелде эт-сеп үүргелерин

хевирлээн. Ол түүгүже резин хончулуг идиктер, аптечка, карабин, удуур-шоодай, хевисчигеш, калбаңнааш, дискетээш база шенектээш, ол ышкаш өске-даа эргежок чугула чүүлдер кирип турар.

Республиканың мөөңнелге келдирткен хамаатыларын дерип аъткаарына 8359400 рубльди чарыгдан.

Бистиң чаңгыс чер чуртту-гларывыс чүгле 55-ки бригада-биле керээ чарып турар эвес, а өске черлерден шериг операциязына киржир күзелин илередип турарлар. Тускай шериг операциязының мурнуку шугумунче чүс ажыг кижилер эки турачы болуп аъттанган. Оларга ниити-зи-биле 3770675 рубль түңге

дериг-херексел болгаш идик-хепти саткан.

Бо хүннерде эт-хөреңги чыылдазы уламчылап турар. Чаңгыс аай каттышкан штаб дузаламчы чыылдазының дугайында чарлаан, ону Шагаа бүдүүзүнде Донбассче чоргузар.

/ Бистиң корр.

Арагадан кижиге боду ойталаар

Хөй-ле өг-бүлелерниң буступ дүжүп, ажи-төлдүң өскүссүрөп, түрөп, хилинчек-човулаң көрүп чоруунун, хөй-ле берге айтырыгларның тургустунуп турар бир чылдагааны – арагалаашкын деп санаттынар.

Наркология диспансериниң сан-чурагайы-биле алгаш көөргө, 2023 чылдың январь 2-ден 8-ке чедир Чаа чыл байырлалының хүннеринде нарколог эмчилерге ниитизи-биле 279 кижиге келген. Ооң иштинде кожууннардан 148, Кызыл хоорайдан 131 кижиге. Чыдып эмнедир салбырга 72 кижиге келген, оларның 66-зын чыттырып эмнээн. Оларның 53-ү эр хиндиктиг, 13-ү херээ-жөн кижиге болган. Чамдыызы ук эмнелгеде чаңгыс эвес удаа эмнедип кээп турар. Эрткен чылга деңнээрге, наркологияже кээп турар кижилер саны 17 хуу көвүдээн.

Иштиги херектер яамызының дыңнадып турары-биле алырга, эрткен байыр-лал хүннеринде ниитизи-биле 8769 объектини хынап, эзирик 741 кижиге сергедири-биле тускай черлерге чедирген. Ооң иштинде Кызыл хоорай – 613, Ак-Довурак – 83, Шагаан-Арыгга 45 эзирик кижиге туткан. Хоойлуга удур арага аймаан садып турар черлер бар-чогун илередири-биле 295 садыгны хынааш, 28 таварылганы илереткен. Ниитизи-биле

12,5 муң ажыг арага аймаан хавырган.

КАДЫКШЫЛГА ХОРАЗЫ

Республикада наркология диспансериниң улуг эмчизиниң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ульяна Биче-оол-биле араганың кижиге органи-низминге кайы хире хоралыын чугаалаштывыс. Арага ижеринге сундугарга-ла, аарыглар көвүдээр дээрзин ол демдегледи:

“Араганың хоразы-биле барык 50 ажыг аарыглар кижиге организмде тыптып турар. Оларның хөй кезии эмнеттине-даа бээр болза, өлүмгө чедирип турар аарыглар база эвээш эвес. Эң-не нептереңгей аарыг-ларга баар циррозу, чүрек-дамыр аарыглары, онкологтук аарыглар, деменция хамаар-жыр. Араганың хоралыг бүдүмелдери баарның клеткаларын үрөп каапканындан ооң ажылдаары баксырай бээр. Түңнелинде, цирроз деп берге аарыг тыптыр. Ол ышкаш араганың тургузуунда этанол деп бүдүмел ханның камгалал клеткаларын үрөп каап-тарга, эритроциттер болгаш тромбоциттер чыпшынып каар. Ооң уламындан хөй-ле чүрек-дамыр аарыгларының тыптыр чылдагааны ол. Арага чокка-ла кижиге мээзиниң клеткаларының чамдыызы он чыл болгаш-ла боттары-ла өлүп турар. Ону катап тургузары болдунмас. А арага ижерге, олар оон артык дүргөн

хорап турар. Түңнелинде, кижиге байдалы дам-на до-райтап турар болур. Гепатит, панкреатит болгаш өске-даа аарыглар хөй арага ижер кижиге чуртталгазын кызыр-бышаан, хоочу аарыглары апаар”.

Этанол кижиге органи-низминче киргеш, кончуг улуг үрелиишкыннерни чедирип турар. Ол дээр-ле ааш-чем хайылдырар органнарны, чүректи, дамырларны, мээниң хан аргыжылгазының болгаш оон-даа өске органнарны, өскээр чугаалаарга, барык бүдүн организмниң ажылдаарын баксырадып, үрөп каап-тар. Спирттиң хоразындан баш мээзи, баар болгаш төп нерв системазы үрелип каар.

Арага ижерге, мээниң кислород-биле хандырылгасы баксыраар. Кижиге агаар чедишпестей бээр, кайы хире бергезин билер болгай бис. Мээже хан чедир чорбайн барганындан кезек черлерге ажыл түр када соксай бээр болуп турар. Кижиге аажы-чаңын харылаар клеткалар чедир чөмөнмөскө, каржы-хажгай апарып, чугаазы харылзаа чок, будалчак апаар. Үр үеде арага ижип чоруур кижиге кичээнгеий кошкар, дүргөн шылаачал, угаанын үр ажылдадып шыда-вас, хорадаачал, дүвүрээчел апаар, уйгу-дыжы баксыраар. Арага ижер кижиге долгандыр кижилерге хензиг-ле чүведен изигленип, содаачы апарып, угаан-медерели баксыраар.

Араганы хөй-нү ишкеш, сер-

гек амыдыралче кирип чадай бээр таварылгалар эвээш эвес. Республикада наркология диспансери шак ыңдыг кижилерге дузазын доктаа-мал чедирип турар. Ылаңгыя байырлал хүннеринде эзирик кижиге көвүдөй бээри демдег-леттинип турар. Оларның аразында берге байдалда кээп турарлары база бар.

ЭЛЭЭР ЧУРТТАЛГА БАР

Ындыг-даа болза үлөгер-чижек болуп, хөй чылдар иш-тинде хензиг-даа арага амза-вайн чоруур быжыг туруштук чаңгыс чер чурттугларывыс база бар. Оларның бирээзи Кызыл хоорайда бажың-интернаттың директору Херел Күжүгет арагага хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илерет-кен: “Араганы ижер-ишпези кижиге бодунуң шилилгези. Кошкар улустуң чылдагааны-дыр ийин. Муңгарааш-даа, амырааш-даа ижиптерлер. Анаа хөглөп шыдавас, албан арага херек. Мен арага чокка хөглөп, муңгаранчыг үени-даа эртип шыдаптар мен. Берге айтырыглардан дезер дээш араганы ижерге-даа, олар дөмөй читпес, а харын-даа көвүдээр. Арага ишпейн, ка-дык амыдырал тудуп чоруу-румдан бээр 13 чыл чеде бердим. Ада-ие кайызы-даа арага ишпейн, ажи-төлүнүң чанынга чоруур болза, өг-бүлө быжыг болур. Ажи-төлдүң каткызы бажыңда чаңгыланып турарга, ол дег аас-кежик кайдал” – деп, ол чугаалаан. Арага ишпеске өг-бүлөзинге-

Иштиги херектер яамызының дыңнадып турары-биле алырга, эрткен байырлал хүннеринде ниитизи-биле 8769 объектини хынап, эзирик 741 кижиге сергедири-биле тускай черлерге чедирген. Ооң иштинде Кызыл хоорай – 613, Ак-Довурак – 83, Шагаан-Арыгга 45 эзирик кижиге туткан. Хоойлуга удур арага аймаан садып турар черлер бар-чогун илередири-биле 295 садыгны хынааш, 28 таварылганы илереткен. Ниитизи-биле 12,5 муң ажыг арага аймаан хавырган.

даа, төрөлдөргө-даа дыш-тыг. Арага-биле эдеришкеш, шаптараазыннарны кижиге бодунга тургузуп ап турар дээрзин Херел Күжүгет дем-деглээн.

Арагадан кижиге боду ойталавас болза, ону канчаар-даа эмнеп, албадап, соксадырга, түңнел үнөс. Ынчангаш кадык амыдырал тударын кызыдып, араганың орнунга спорт-биле өңүктөжип, бодунуң бодалдары болгаш иштиги делегейи-биле ажыл-дап чаңчыгары чугула. Кол-ла чүве – арагадан ойталаар күзелди оттуруп алыры.

Ойган дошче кымнар кирип болбазыл?

Январь 18-тен 19-че дүне Крещение байырлалында чаңчыл ёзугаар хөй-ле кижилер дошта крест дүрзүлүг кылдыр ойган сугже шым-нып кирерлер. Ынчалза-даа бистиң агаар-бойдузувустуң байдалында доштуг сугже кирери организмге багай салдарны чедирип болур. Ынчангаш Крещение эжин-диришкенинге баш удур белеткенип алыры чугула.

Доштуг сугже кирер деп турарларга Республиканың кадыкшыл болгаш аарыгларга удур хөй-ниити төвүнүң терапевт эмчизи Наталья Агапова кол дүрүмнерни сагыырын сүмөлээн. Байырлал дүңезинде эшгирде, тускай дериттинген оюк дошче камгалакчылар болгаш эмчилер көрүп турда кирери чугула. Шак ыңдыг черни Креще-ние байырлалының мурнунда хөй кижиге эжинзин дээш, Вавилин ээпээниң чоогун-

га айыыл чок болуру-биле тускай дерип тургаш кылып каар.

Сугже кирер мурнунда идикти ужулбайн, херек кезээнге кандыг-бир чылыг чүүлден эштип алыр. Доштуг сугже кирер мурнунда, мага-ботту изирниктирип, шимче-нип азы шошкуп ап болур. Ынчалза-даа хөлүн эрттир албаданмас. Сугже бажы-биле кирбизин сүмөлөп турар.

Хөлүн эрттир доңмазы-биле ойган дош чанынга бир минутадан хөй турбас. Соок сугга кирерге, чүрек дүргөдей берип болур. Ол черле ыңдыг

болур ужурлук дээрзин билзе чогуур. Сугдан үнүп келгеш, дүргөн-не кургаг хептен кеткеш, чылыг черге кирер. Аргалыг болза, термоска чылыг шайдан бодунга ап алыры күзөнчиг.

Сугже кирер мурнунда-даа, үнүп-даа келгеш, арага шуут ижи болбас. Арага дамырларны алгыдыптарга, мага-ботта чылыг хөй чарыт-тынар. Ол ышкаш таакпылап база болбас. Хан аргыжылгазы баксырап, организмниң доңары дам баар.

Грипп, ОРВИ, Covid-19 дээн ышкаш аарыгларның бичии-даа демдектери бар болза, сугже кирерин оралдашкан ажыг чок. Дегдирип, кадан-нап, берге байдалдар тургустунуп болур. Улуг назылыг улуска болгаш бичии уругларга ёзулалдың ажыктыг болуру чигзин-чиг. Чүге дээр-ле аарыг-аржык өөскүп турар үеде оларның кадыкшылы кошкар берген болур.

Чүрек-дамыр, эндокринниг системалар-да, тыныш органнарында, бүүректерде, чүстерде хоочу аарыгларлыг болгаш ханының базыышкыны улгадыр улусту соок сугга эжинмезин эмчилер сүмөлөп турар.

Хайгаараары чугула

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының штаттан дашкар кол терапевт эмчизи Шончалай Кара-Сал халдавырлыг эвес хоочу аарыглар болгаш оларны болдурбазының дугайында тайылбырлаан:

– Эң-не нептереңгей аарыгларга хан аргыжылгазының аарыглары, айыылдыг ыжыктар, чигир аарыг болгаш тыныш органнарының аарыглары хамааржыр. Ол аарыглар өлүп-хораар чоруктуң чылдагааннарының аразында бириг черни ээлеп турар.

Оларның тыптыр чылдагааннары чүдөл? Канчаар демисежи болуру?

Халдавырлыг эвес хоочу аарыгларның чартык кезии шын эвес чөмөннилгеден, шимчээшкын чогуңдан, таакпы болгаш араганың хоразындан тыптып турар.

Фастфуд дижиривис дүргөн чиир чөмни хөлүн эрттир хөй-нү чиирге, өй-хемчээл чок чөмөнниге, семирер аарыгга чедирип турар, ханда холестерин көвүдээр болгаш хан базыышкыны көдүрлүр.

/ Арынны Чыжыргана СААЯ белеткээн.

Карак чажы долган адыш часкаашкыннары...

Тываның В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театры, тыва көрүкчү, чоок дөргүл-төрели РФ-тиң болгаш Тываның улустуң артизи Ляндуп Иргитович Солун-оолдун чырык өртемчиден чарлып чорутканы-биле аар болгаш улуг чидиригге таварышкан.

«...Кижиги кырыыр, ооң дүнү дүжер
Мээң үем база келир!
Ада-ием, мени төрүп, өстүрүп кааныңар дээш
Силерге мөгейдим!
Сеңээ база, Хүн, мөгейдим!
Чуртталгага хилинчектенип,
Каттырып, ыглап чорааным дээш мөгейдим!
Ачылыг хүн!
Мээң эш-өөрүм, төрөл-дөргүлүм, арат-чонумга
чырыыңны болгаш чылыыңны шаңна...»

Бо одуругларны чоннуң ынак артизи дириг чорааш, чонунга номчуп чораан болза, кажыыдалдыг бо хүнде соонда артып калган чонунга Чуртталгага ынак чорурунга сөөлгү чагыы болуп дыңналган.

Январь 16-да Национал театрның ийиги каъдынга улуг артист-биле байырлажыр ёзулалга театрның бүгү

коллективи, чоок дөргүл-төрели, Бай-Тайгадан чаңгыс чер чурттуглары, хөй-ниити организациялардан төлээлер, хөйге билдингир алдар-аттыг культура ажылдакчылары, культураның хоочуннары, албан-организациялар удуртукчулары дээш хөй кижиги чыгып, киришкен. Оларның аразында Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг биле

культура сайыды Виктор Чигжит чоннуң ынак артизинге сөөлгү мөгейин кылып, байырлашкан:

“Тыва театрның сылдызы, Россияның болгаш Тываның улустуң артизи Ляндуп Иргитович Солун-оолду бөгүн сөөлгү орукче үдеп тур бис. Онзагай аяныг үнү-биле ооң күүсеткен ырылары, чечен чогаалдары, шүлүктери, шоодуг-луг баснялары тыва чоннуң чүрээнге кезээ мөңгедө артар. Тыва Чазактың, тыва чоннуң болгаш бодумнуң өмүнээмден Ляндуп Иргитовичиниң өөнүң ишти Зоя Дамба-Сюрюновнага, уругларынга, чоок кижилеринге база ооң уран чүүлүнүң мөгейикчилеринге ханы кажыыдалды илере-дип тур мен” – деп, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Владислав Ховалыг хөйүнүң кажыыдалын үлежип чугаалаан.

Сөөлгү ёзулалга сөс ап чүве чугаалаан улус шупту Ляндуп Солун-оолдун тыва чонунга кайы хире ынак чораанын, кижилерге эки хамаарылгазы-биле хүндүткелдиг турганын сактып, чугаалап турганнар. Ооң катаптаттынмас байлак чогаадыкчы ажыл-ижи, көрүкчүнүң сеткил-сагыжын өрүмнөп кире бээр кылдыр ойнаан рольдары уттундурбас артканын демдеглеп, чечен сөстүң кайгамчык мастери болурундан аңгыда, ырлаарынга база тергиин артист чораан дээрзин хөй кижиги чугаалаан.

/ “Күлтегин” деп шииден полководчунуң ролунда Л. Солун-оол.

Ёзулал адакталып, чоннуң ынак артизин сөөлгү оруунче үдээр шак келгенде, Ляндуп Иргитовичиниң күүселдезинде “Я люблю тебя, Жизнь” деп ыры театрга чаңгыланы берген. Улуг өгбөзүн үдеп турган артистер болгаш ооң чоок улзуу карак чажын тудуп чадап турган-даа болза, артист

кижини изиг адыш часкаашкыннары-биле үдээр ёзулалды сагып, байырлашкан.

Чедер чериңер чырык, чыдар чериңер чымчак болзун, ынак артистивис Ляндуп Иргитович Солун-оол!

/ Сорунза МОНГУШ.
Чурукту интернеттен алган.

| МЕДЭЭ |

Тываның үндүрүг төлекчилери үндүрүглер төлээрининг чаа дүрүмнерин шиңгээдип турар

2023 чылдың январь 1-ден эгелеп, Тывада 7 муң ажыг хуу сайгарлыкчылар база 3,5 муң юридиктиг черлер үндүрүг Хоойлузунуң тургусканы үндүрүглер, дады-вырлар база чыылдаларын чаңгыс үндүрүг агар санындан (ЕНС) кылдыр төлээр. Азы өскээр чугаалаарга, аңгы-аңгы үндүрүглерни чүгле ИНН база телевир түңүн айтып, чаңгыс телевир документизи-биле төлээр.

Үндүрүг төлекчизингеле – организацияларга, хуу сайгарлыкчыларга база кижиниң бодунга чаңгыс үндүрүг агар санын кандыг-даа билдиришкин чокка, үндүрүг албаны бодула ажыткаш, ажылдадыр. Чаңгыс үндүрүг агар санын ажытканы-биле, төлекчилер үндүрүглерин аңгылап, янзы-бүрү документилерде реквизиттерин хынап, чедир төлөвээн азы ажыр төлөттине бергенин сайгаржып турбас. Ээлчег ёзугаар төлекчининг

хүлээлгелерин төлээринче чаңгыс агар санда чыгынган акшаларны үндүрүг органы боду хувааптар.

Бюджет системазының мурнунга үндүрүг төлекчизиниң хүлээлгезин күүседир хуусаазы чедө берген болза, чыгынган түң-биле чаңгыс үндүрүг төлевирин төлээр арга тургустунганын Федералдыг үндүрүг албанының Тывада эргелели тайылбырлаан. Төлөвирни, бирги ээлчегде, айыттыганын хуусаада ооң дудаглалын дуглаарынче, оон амгы үениң төлевирлерин, хууларын, торгоалдарын төлээринче угландырар.

Чаңгыс үндүрүг агар санының төлевирин Федералдыг казначействонуң Тула облазының эргелелинде ажыткан аңгы казначей агар санынче, Федералдыг үндүрүг албанының регионнар аразының инспекциясында реквизиттерже өрелер башкарынга – Федералдыг үндүрүг албанының чаңгыс аай төлевирлерин төлээринге

база шак-ла ыңдыг реквизити айыткан. Шупту российжи үндүрүг төлекчилери база Тыва Республиканың үндүрүг төлекчилери 2023 чылдың январь 1-ден Туланың чаңгыс аай реквизиттерин телевир документилеринге айтыр. База бир чугула чүүл – үндүрүглер төлээрининг чаңгыс хуусаазын тургусканы үндүрүг төлевириниң календарын бөдүүнчүдөр. Ай санының 25-тиң хүнүн – отчет дужаарының чаңгыс

аай хуусаазы, а 28-тиң хүнүн – үндүрүглер төлээрининг чаңгыс хуусаазы кылдыр бадылаан. Хуу кижилерге эт-хөреңги үндүрүглерин төлээрининг хуусаазы декабрь 1-ге чедир кылдыр хевээр арткан.

Чаңгыс үндүрүг агар саны – үндүрүглер талазы-биле хүлээлгелер күүседир чаа арга боорда, бюджет системазы-биле кады ажылдажылга чорудуун бөдүүнчүткен сервис болур. Ол агар сан

электроннуг кошелёк-биле дөмей, ынаар Россияның федералдыг үндүрүг албанының сайтында үндүрүг төлекчизиниң хууда кабинетти таварыштыр кирер. Хууда кабинетти ажыглаары – үндүрүг төлекчизинге ажыктыг. Агар санны телевир документизи азы банк картазы-биле төлөп; үндүрүг хүлээлгелерининг аайы-биле ам төлээр чаңгыс үндүрүг агар санының байдалының дугайында көрүп, хүлээлгелерининг аайы-биле өрелерининг дугайында тодарай медээни ап болур. База ол ышкаш хууда кабинеттен чаңгыс үндүрүг агар санының сальдозунуң, хүлээлгелер күүселдезининг дугайында справканы, хуусаазын соңгаарладырынга, үзүктеп төлээринге дээш, билдиришкинни кириер арга бар.

Россияның федералдыг үндүрүг албанының сайтында “Чаңгыс үндүрүг агар саны” промоарындан <https://www.nalog.gov.ru/rn17/ens/> албан төлээр төлевирлер учёдунуң чаа чурумунда шупту нарын ылгалдарын сайгарып көрүп болур.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны.

Аялганы сиилбип кагза...

Ай-Демир Шыыраптың ажыл-чорудулгазының дугайында очерк

Башкы: Көрүңерем, уруглар, бо бызаа канчаар туруп алган-дыр?

Бирги өөреникчи: Мурнуку ийи будун бурунгаар сунгаш, мойнун доңгайтып алган, бажын көдүрүп алгандыр, башкы.

Башкы: Оон өске чүнү эскердиңер?

Ийиги өөреникчи: Соон достайтып алган, кудуруун көдүрүп алган.

Башкы: Эки-дир, уруглар. Оон өске солун чүве бар-дыр бе?

Үшкү өөреникчи: Кыдыынче көрүп алгаш, бир караан базып алган чүве-дир, башкы.

Башкы: Ол канчап турары ол?

Ооң соонда бичии өөреникчилер: "Чаа оттуп келди, ыйнаан... Караа аарып тур ыйнаан... Че, ыйнаалам деп тур ыйнаан, башкы" — ди-жип, чир-шоң дүжүп каттыржы бердилер.

Бо кичээлдің бичии кезин Кызылдың Немелде өөредилге төвүнге ажыл-херек аайы-биле киргеш, душ болуп көрдүм. Өөредилге төвүнүн башкызы өөреникчилерге "лепка кичээли" деп кичээл эрттирип тура, бир өөреникчинин пластилинден кылган бызаадын, өскелерниң-даа кылган чүүлдерин онзаалап демдегелеп, мактап, канчаар чараштыр кылыптарын айтып берип турду. Шупту өөреникчилерниң сонугалды-даа, хөглүг-омаа-даа аажок, аразында чалгаараан кижиле-даа чок дээрзин до-раан эскердим. Башкызы өөреникчилеринге пластилинден, чонар-даштан, ыяштан, гипстен, дойдан янзы-бүрү дүрзүлөр кылырын өөредип турар. "Бичии кижиниң холдарында мергежил хей болган тудум, ооң угааны улуг болур" — деп, сураглыг педагог В. Сухомлинскийниң сөстери бар болгай" — деп, башкы тайылбырлады. Ооң өөреникчилери шуптузу-ла кайын чурукчулар, скульпторлар болу бээр деп, ынчалза-даа бо кичээлдерге алган билиглери болгаш мергежил оларның угаан-медерелин сайзырадып, ооң-даа соонда бүгү назынында артып каар дээн бодалды башкы аңаа немей илеретти.

Оларның башкызы — Ай-Демир Далааевич Шыырап шериг соонда Тывазынче эглип келгеш, Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезинче өөренип кирип алгаш, 2004 чылда "Живопись. Уран чурулга башкызы" деп тускай эртемни чедииникин доозуп алган. Дипломну алгаш, ол Кызылдың үнү чок уруглар школазынга болгаш школа-интернатка башкылап, бөлгүмнөр эртти-рип турган.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГКА

2009 чылда Санкт-Петербургтун арга-арыг техниктиг университетинче ду-

жаап кирип алгаш, 2014 чылда инженер мергежилдиг болуп дээди эртемни чедип алган. Сургуулдап турган чылдарында университетке уран чүүл бөлгүмүн ажадып алгаш, өөренимшаан башкылап турган. Бөлгүмнүн киржикчилери — ооң өөреникчилери — янзы-бүрү омак-сөөктүг аныяктар хей санныг мөөрейлерге, делгелгелерге киришкеш, шаңналдыг черлерни чаалап ап турган. Ол-ла чылдарда Санкт-Петербургтун хей-ле музейлери-биле керээ чарып алгаш, ажылдап турган. Чижээлээрге, Эрмитажка өске чурттардан делгелгелер кээрге, үргүлчү барып көрүп, ооң соонда чамдык залдарга гид болуп ажылдап турган. Орус музей, Этнографтыг музей, Кунсткамера, Шажын-чүдүлге музейи ооң үргүлчү баар, кады ажылдажылга кылыр музейлери болу берген. Оларның аразында Шажын-чүдүлге музейиниң шаманизм залында Ай-Демир Шыыраптың кылган ажылдары база делгеттинген, оларны бүгү делегейден келген улус сонугап көрүп турар. "Делегейниң хам чүдүлгезиниң дириг эртинези", төөгү эртемнериниң доктору, Тываның улустун чогаалчызы Монгуш Кенин-Лопсанның кады өөренип чораан эштери-биле таныжып алганы база дыка улуг салдарлыг болган. Ол улуг эртемденнер Санкт-Петербургтун музейлеринде болгаш эртем-шинчилел институттарында ажылдап чоруур болган. Монгуш Борахович болгаш ооң эштери-биле чогаадыкчы харылзаа Ай-Демир Далааевичиниң бүгү талазы-биле сайзыралыга дыка улуг идигни бергени чугаажок.

"Санкт-Петербургка, Москвага даштыкы чурттардан делгелгелерни үргүлчү барып көрүп, бар шаам-биле өөренип ап чораан мен. Чижээлээрге, ат-сураглыг

деринге ойнаар хөгжүмчү кижиле. Хөгжүмге салымы сураглыг композитор Дамба Хүреш-оол-биле кады төрөөн угбашкылар оолдары болганында боор оң. Ынчан караамга көзүлдүр-ле борбак даш дүрзүленип чоруй, кошкар болуп хуула бергенин ам-даа утпас мен. Эртен даң агарып чорда, тура халааш, ачам-биле иелээ Сарыг-Хаяже үнүп, даш чалап ап чорааны-ныс-даа уттундурбас. Ону анаа-ла казып албас, тускай езулалдыг дилеп, чалап алыр чүве болгай. Оон аңгыда, кады төрөөн акым Ай-Мерген база чүү-даа кылыр, шевер кижиле чораан. Ол ам бистиң аравыста чок. Кады төрөөн дуңмам Александр база чазаныр, кончуг ус-шевер кижиле. База бир кол чүүл — төрөөн черимниң бойдузу ирги бе деп бодаар мен. Шуй суурнуң чанында тайга эдээ черниң шапкын хеми — Ак-Хем унунда кайгамчыктыг чараш чурумалдыг, катап-катап барык-саарым черлерим хей. Аңаа чоруурга, сыын-мыйгак-даа, черлик хаван-даа, өске-даа улуг-биче аң-мең бо-ла көстүп кээр чүве. Бойдустун ол бүгү чараш-каазын дашка болгаш уран чурулгага чуруп, сиилбип арттырган болза деп бодаар мен" — деп, ол чугаалады.

КҮЗЕЛДЕРИ БҮДЕР

Ооң бо бодады анаа-ла бир хоозун күзээшкин болуп артпайн, чоорту боттанып бар чыдарын ооң хей санныг ажылдары болгаш чедииникин херечилеп турар. Тыва Республиканың Өөредилге яамызының эрттиргени "Мастерлер хоорайы" деп мөөрейниң тиилекчизин белеткээни дээш шаңнал, Россияның Федерация чөвүлелиниң эрттиргени "Чонар-даш — 2022" деп мөөрейниң тиилекчилерин белеткээни дээш шаңналдары шыырак башкы дээш алган шаңналдары болду. Бодунга хамаарышкан шаңналдарын айтырамын: "Харын, мында каш диплом бар ирги бе? Чамдыктары бажыңымда саазыннар аразында чыдыр боор оң" — дээш, каш-ла диплом уштуп эккелди. "Өөреникчилериниң чедииникиннерин бодунуң чедииникиннеринден артык үнелеп чоруур кижиле-дир. Езулуг-ла башкы кижиниң сагыш-сеткилинден, угаан-медерелинден

үнгөн быжыг туруш-тур" — деп эскерип кагдым. Янзы-бүрү мөөрейлерге, делгелгелерге шаңналдыг черлерни ап, тиилекчи-даа болган дипломнарының аразындан бодум хуумда, чүге-ле ийик, Москвага болуп эрткен "Соковича Севера. Мастера и художники России" деп Делегей чергелиг XVI болгаш XVII делгелге-ярмаркаларның III-кү (2021 ч.) болгаш II-ги (2022 ч.) чергелиг дипломнары-биле шаңнатканын онзаалап демдегледим.

Уран чүүл талазы-биле бодаал-сагыжын сонугап айтырамын, "Чижээлээрге, чонар-дашка эрте-бурун улусчу уран чүүлдүң канон-дүрүмнөрүн делегей уран чүүлүнде академиктиг школаны эртери ышкаш, шак-ла ынчаар шиңгээди, сиңирип алыр болза эки. Ооң соонда бодунуң чогаадыкчы ажылыңны сайзырадырынга быжыг үндезин болур. Мээң бодум хуумда шаам-биле бодаалдарым база бар. Чижээлээрге, кандыг-ла-бир дүрзүнү кылып тургаш, бир-ле ырың — "Бажы бедик Бай-Тайга" азы "Чинчиниң ыры" дижи — аялгазын дашка сиилбип кагза деп бодаар мен. Эртенги азы кечээки хаяа чырыынче көрүп турар кижиниң иштинде сеткилин азы арга-даш аразында сыылаан хаттың, чүзүн-баазын куштарны эткенин кандыг-ла-бир омур-хевир-биле дамчыдыпса..." — дээш, ол шала эпчоскуна бергеш, бодун боду кочулаан-зыг "Ол-даа белең эвес чүве-дир ийин, мый-ыттың сагыжы тайга бажында дээр ийик бе?" — деп кагды. Ынчалза-даа бодаал болгаш күзел мурнуңда чуруттунуп, кыйгырып турар болза, уран чүүлдүң бүгү-ле аргаларын ажылгап тургаш, ону чедип алыр дээш кызар апаар, ол бодаал-күзелди аныяк-өскөңгө чедирер дээн бодаалды бүзүрелди-биле илеретти. Шынап-ла, Ай-Демир Далааевичиниң улуска чедирисеп чоруур бодаалдары хей кижиле-дир деп билдим. Оларның бирээзи — ооң эш-өөрүндөн билирим чүүл бар. Өг-бүлезинге, төрөлдөргө, эш-өөрүңгө, аныяк салгалга — кымга-даа "арага-биле эдеришпейн көрүңер, бүгү чүвени элээр карактар-биле, элээр угаан-биле көрүп, бодап чурттаарга, амыдырал кайы хире онза, чараш, чырык болгаш ханы уткалыг-дыр" деп чагып-сургап, элээр амыдыралды суртаалдап чоруур кижиле. Төрөөн чонувуска канчаар-даа аажок эргежок чугула чагыс-сүмедир деп санаар мен.

Тываның даш чонукчуларының эвилелиниң кижигүнү, чурукчу, ус-шевер, башкы Ай-Демир Далааевичиниң күзелдери бүдөр-ле болзунам, ыры-хөгжүм, сагыш-сеткилдин шимчээшкиннери болгаш бойдустун шимээн-даажы ооң чонуп сиилбээн даштарында кажан-на-бир дыңналы бээр-ле болзунам!

**/ Эдуард МИЖИТ,
ТР-ниң улустун
чогаалчызы.**

Башкы, Мөге — Сүүр-оол!

1964 — 1965 чылдарда эге класс-ка өөренип тургаш, Сүүр-оол Хүргүлековичини бир дугаар көрүп ужурашкан мен. Ынчан Ак-Туруг школазының директорунга томуй-латкаш, ажылдап чедип келген.

Школаның өөреникчилери бир улуг байырлалга белеткенип, ыры-шүлүк өөренип шаг болуп турган бис. Мен шүлүктөпкеш турумда, бир кижини: "Адыр, оол, таптыг шимчеп, холуң-биле көргүзүп тургаш, бо шүлүүнү ыткыр, тода чугаала" — дээш, мээң хендирге сөөртүп алганым ойнаар машинамы туткаш, боду көргүзүп эгеледи. Сагыжымда Степа акый (Сергей Михалковтун чогаалының маадыры) кудумчуга машиналарны башкарып турган-даа ышкаш болду.

Ак-Туругдан өскээр чорупкаш, үр үелерде башкымын көрбээн, ынчан-гаш уттур-даа чыгыш турган мен. Спорттун национал хевирлеринге республиканың спартакиадазы бир катап болуп турда, башкымны маргылдааларга көрдүм. Маргылдааның судьяларының аразында эрестии сүргей халып турду, спортчуларның херек ужурулуг саазыннарын долдуруп турган хевирлиг. Ынчаарда башкыны "Мөге Сүүр-оол" деп улустар адай бергени ол. Мени кайын таныыр боор деп бодам мени дүвүрети. А мени Сүүр-оол башкы, школага тенектенип халып турумда, ийи-чаңгыс көргөн чадавас деп бодап, дидимненип алгаш, бир-ле эпиг байдалда чанынга баргаш, кайын таныыр боор деп бодазымза-даа: — Экии, башкы. Мени Борис дээр. Шаанда Ак-Туруг школазынга өөренип турган болгаш, силерни сактып чоруур мен. Мал эмчизи Өлчей кырган-ачамның аалынга турган мен.

Башкым элээн боданы бергеш: — Аа, ол Өлчей эмчини, Васильев эмчини база эки таныыр мен. Мени сактып чедип келгеш, мендилешкениңге четтирдим, дуңмам — дээш, айтырды. — Кайда ажылдап, чурттап тур силер?

— Балгазынның көдээ профессионал-техниктиг училищезинде комсомол секретары болуп ажылдап чор мен.

— Таңдының чыынды командазы кончуг шыырак, үргүлчү-ле тиилээр болгай силер. Ам база бедик деңнелдиг боор силер — дээш, хүлүмзүрдү.

— Чаа, башкы, эки киржириңерни күзедим — дээш, арлы бердим.

Оон соонда дыңнаарымга, башкым Улуг-Хем районнун спортчу комитет даргазы болганынга дыка амыраан мен. Ол алдарлыг кижиге улус бөлөн-селен чагдаар хамаанчок, ырактан сонуургал-биле хүндүлөп көөр чораан чүве.

Амыдырал ындыг! Башкым спорттун национал хевирлеринге Улуг-Хем районнун спортчуларын маргылдааларга бо-ла баштап кээр. Боду спорттун бүгү хевирлеринге дески. Аныяк спортчуларга арга-сүмезин кадып, тайылбырлаан турар.

Элээн чылдар эрткенде, башкымга, Улуг-Хем районда чаа профтехучилищениң директорунга ажылдап турда, ужураштым. Мен база ол шугумга ажылдап чораан болгаш, башкым-биле дыка сонуургалдыг чугаалашкан бис. Сургуулдарның өөренир, чөмненир черлери болгаш өске-даа материал-техниктиг бааза-зын кончуг таарыштыр тургусканын магадаан мен.

Алызында ада кижини болгаш, чоннун ажы-төлүн төлөптиг улус кылдыр өөредип-кижизидип чораанын эки билер мен. Сүүр-оол башкының өөреникчилери республиканың янзы-бүрү адырларында төлөптиг ажылдап-чурттап чорууру өөрүнчүг.

Мен ынчан Таңды кожууннун чагырга даргазынга ажылдап турдум. 1996 чылда ТАР-ның 75 чыл оюнга тураскааткан республика Наадымын Таңды кожуунга эрттирген, тыва хүрештин маргылдаазы Бай-Хаак суурнун стадионунга болган. Ол улуг маргылдаазының кол шииткекчизинге алдарлыг мөге, Тываның наадымнарынга каш улай шүүп чораан, Тываның күш-культуразының алдарлыг ажылдакчызы Сүүр-оол Ондарны бадылааны чазыг болбаан.

Улуг мөгевистиң хүреш мурнунда шупту мөгелерни чыып алгаш, чагыс-сөзүн берип, маргылдааның негелделерин сагындырып турганын дыка-ла сонуургаан мен. Башкы кижини болгаш, оолдар-биле кончуг таптыг чугааны кылыры меңээ улуг өөредиг болган.

Тыва хүрешти кончуг бедик деңнелге эрттирген түңнелинде, Сүүр-оол Хүргүлекович шаңналмакталдарны, белектерни чемпионнарга сунуп, чагыс сөзүн чугаалап турганы онзагай.

Өөрүп четтиргеним илередири-биле кончуг хүндүлээрим улуг башкымны, шупту судьяларны шайлаашкынче чалаарымга, Сүүр-оол Хүргүлекович судьяларны ончалааш, столга олурткаш, хамыктың соонда боду олурт алды. Ооң кижизиг чоруун шупту эскерип, аравыста чугаалажып-даа турдувус.

Башкывысты, алдарлыг мөгени дөрже чалааш, хүндүлүг чөм — ужаны салып, белек-селекти сунарывыска, башкывыс эпчоксунуп:

— Ону канчаар силер... Бис ажылывыс күүседип чоруур улус-тур бис ийин — деп чугаалады.

Сүүр-оол башкыны даштындан көөрге, кончуг шыңгы, шириин-даа ышкаш. Ындыг эвес! Ажык сеткилдиг,

үргүлчү чонунга дузалажыр, кажан-даа улусту ылгавас чораан. Чүгле углап-баштаар дээрден башка. Кандыг-даа байдалдарда ужур-чөвүн илередип, кижилерге ажыктыг сүмелерни берип шыдаар. Улус-чон-биле чугаа кылганда, дыка солун! Сактырга, тоолун ыткан улуг тоолчу дег, тоолунуң маадырлары кижиниң карактарынга көстүп, чанында турган дег апаар. Чугаа аразында чечен сөстөрү, үлегер домактарны кончуг-ла чогуумчалыг ажылдап билир. Чамдыкта улусту каттырынчыг, шоодуглуг деңнелгелер-биле угаан кирип, билиндириптер. Ол кижилер хомудаан сеткил чок артар.

Бир катап башкывыс айыыл-халапка таварышкаш, миннип келгеш: "Ол частырыг кылган кончуг тенекти таптыг чагып, сургаңар. Моон соңгаар чурумнуг, шүгдүнүп чорзун" — деп чагаан. Херек кырында башкының аар балыглаткаш, бодун бодавайын чытканы ооң мөзү-шынарының, иштики делегейиниң байы деп билген мен. Улустун албадап ыдыпкан оглун камгалап чыткан хире.

Башкым, хүндүлээр мөгем Сүүр-оол Хүргүлековичиниң 70 харын демдегеп, Улуг-Хем кожуунга улуг хүреш маргылдаазын эрттирер дугайында чар болган. Күскү доңат дүжүп, сооп эгелээн октябрь айның эгезинде Шагаан-Арыг стадионунга республиканың кожууннарындан эң шыырак мөгелер чыылган.

Мен хуумда дуза кадарын бодааш, шала эртежик чеде бээримге, алдарлыг мөге боду оолдар-биле кады стадионда ажылдаан тур.

— Че, оол, бо манзаны тут, ону ынаар сандайландыр салыптаалы — дээрге, кады ажылдап кирип-тим. Чеден харлыг-даа болза, ооң мөге-шыыраан, аажок эрезин-даа кижини кайгаар!

Элээн болганда мени ылап танааш, дыка улуг буруу кылган бичии оолчук ышкаш, алгырып-ла дүжүрдү:

— Хаа! Улуг сайыдымны айбылап канчаарым ол — дээш, мээң холум тудуп мендилежип, куспактады.

Алдарлыг мөгевистиң 70 харлаан байырлалын бедик деңнелге эрттирген. Долузу-биле дерип каан, хаваанда дөөнейлиг калчан-доруг аъттын дынын хоочун мөгеге Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Иван Шыванович Монгуш чаңгыс чер чурттугларының өмүнээзинден тутсуп берген.

1965 чылда Кызылга Наадымга шүүп каарга, С.Ондар мөгени аът-биле шаңнаан деп чарлааш, аътты берген кылдыр көргүскен. А херек кырында аътты шүүлген мөгевиске бербейн, өскээр чедип алгаш барган чүве-дир. Ол дээш чон дыка-ла хомудап чораан. Хей чылдар шуужуп эртсе-даа, салгалдары чогуур шынын тургузуп,

/ Сүүр-оол Хүргүлекович Ондар.

Мөгевистиң сеткилин өөрткени ол.

Улуг өгбевис Сүүр-оол Ондар чуртталгага кончуг ынак чаңын салбаан. Чүге дээрге бүгү назынында сургуулдар-биле халбактанчып, оларны шын орукче углап-баштап келген.

Уруг-дарыының авазы Деспи Санаевна-биле аныяанда танышкаш, өг-бүле болуп чурттааш, төлөптиг ажы-төлдү өстүрүп азыраан, эртем-билигге чедирген.

Улуг уруу Светлана Сүүр-ооловна — Тывада алдарлыг журналист, Россияның эрге-ажыын камгалап тургаш, амы-тынын берген Маадырның авазы.

Адазының изин баскан оглу Александр — Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, күрүнениң айыыл чок албан органның халажылгада полковниги, Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Национал чогаал шаңналының эдилекчизи, көвей чаш ажы-төлдүң кырган-ачазы.

Уруу Алекмаа Сүүр-ооловна — төлөптиг ава болгаш кырган-ава, дээди категорияның эмчизи, Россияның кадык камгалаалының тергигини, адазын дөзөөн спортчу. Ча адаарынга, хөл шыдыраага ойнаарынга, чадаг чарышка маңнаарынга дески спортчу чораан.

Күрүнеге ачы-хавыязы дээш Сүүр-оол Хүргүлекович Ондарны Тыва Республика ордени-биле шаңнаан, Тыва Республиканың күш-культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп бедик атты тывыскаан.

Улуг-Хем кожууннун хүндүлүг хамаатызы Сүүр-оол Ондарның ады-биле Шагаан-Арыг хоорайның чаа кудумчузун адаан. Улуг Башкы, Мөге — Сүүр-оол Ондарның ат-алдары балаттынмас, төөгүде артып калган.

/ Борис БАЛЧИЙ-ООЛ,
ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы,
Тываның ЧЭ кежигүнү.

| КЫСКА МЕДЭЭ |

«Тыва эки турачыларга тураскаадыг» төлевилелди боттандыраар

2023 чылда Президентиниң грантылар фондузунга Тываның үш төлевилели бир дугаар киришкеш, тиилээн. Ниитизи-биле 7,6 сая ажыг рубльди ынаар угландыраар. Эрткен чылын мындыг хевирлиг мөөрейниң тиилекчилери 1,3 сая рубль алган турган.

Тываның Национал архивиниң баазазында тургустунган "Төөгү-культура өнчү салгалының кадагалакчылары" хей-ниити организациязының киригени

"Тыва эки турачыларга тураскаадыг" деп төөгүнү катап тургузар төлевилели тиилекчилерниң аразынче кирген. 1943 чылда фронттуге аъттанган баштайгы танкист тыва эки турачыларны үдээнден бээр 80 чылын катап организаастаар деп авторлар планнап турар.

Ук хемчегге студентилер, волонтерлар, тус черниң актерларын база хөгжүмчүлөрү хаара тудар. Май 20-ниң төөгүлүг хүнүн катап тургузуп, ол үеде херек кырында болуп турган болуушкуннарны Кызылдың төвүнге катаптаар. Аъттыг үрер хөгжүм

оркестриниң үделгези-биле ажылчын чоннун чыскаалы эгелээр. Кызыл туктар база лозуңнар туткан чыскаал Щетинкин-Кравченко кудумчузундан, ол үеде Сталин аттыг Культура бажыңы — амгы филармонияга чедир чыгыр.

"Төөгү-культура өнчү салгалының кадагалакчылары" хей-ниити организациязы "Тыва эки турачыларга тураскаадыг" төлевилелди боттандыраары-биле сая рубльдиң грантызын алганы ол.

/ Бистиң корр.

Байыр чедиришкини

Тыва парлалганың хоочун ажилдакчызы, «Шын» солунга хэй чылдар дургузунда корректорлап чораан Вера Быйымбаевна МОҢГУШ 75 харын январь айда демдеглеп турар.

«Шын» солунга ооң-биле кады ажилдап чораан эш-өөрү, солуннуң амгы чогаадыкчы коллективи Вера Быйымбаевнага кадыкшылды, аас-кежикти, узун назынны, бүгүдеге амыр-чаагайны күзеп тур.

Тыва парлалганы сайзырадырынга киирген көскү үлүү болгаш «Шын» солунга ак сеткилдиг, бедик мергежилдиг ажылы дээш Вера Быйымбаевна Моңгуш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Хүндүлел бижии, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан, «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» атка төлептиг болган.

Омак-хөглүг, эрес-кежээ чорууңар улам-на кыптыгып-ла чоруур болзун, хүндүлүг Вера Быйымбаевна!

/ Редакцияның коллективинден.

Тиилекчилерге байыр чедирип тур бис!

2023 чылдың 1-ги чартык чылында «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарны 2022 чылдың сентябрь 15-тен декабрь 20-ге чедир үе дургузунда чагыдып алганы дээш өртектиг шаңналдар ойнадышкынын «Тыва медиагрупп» медиахолдинг чарлаан.

Чагыдылганы podpiska.pochta.ru деп онлайн сайтка азы «Россияның почтазы» Федералдыг күрүне унитарлыг бүдүрүлгениң кайы-даа почта салбырларына кылдырып алгаш, ооң квитанциязының хоолгаларын «Тыва медиагрупп» парлалга бажыңынче чорудуп турган.

Өртектиг белектер ойнадышкынынга 156 чагыдыкчы киришкен. «Шын» солунну – 140, «Тувинская правда» солунну 16 кижичагыдып алган квитанциязының хоолгаларын чорудуп берген. Сүт-Хөл, Өвүр, Чөөн-Хемчик кожууннарның номчукчулары эң-не идепкейлиг киришкен. Ойнадышкынны душ болуп дүшкен саннардан шилиир арга-биле эрттирген.

Эң-не кол шаңналды – Смарт ТВ телевизорну – С.Н. Доржу ойнадып алган. Өртектиг шаңналдарны дараазында чагыдыкчылар алыр:

– аъш-чем аймаа хоюдар ийи блендерни З.Б. Ооржак биле Т.М. Манын-оол, электри-биле ажилдаар хөнекти У.К. Куулар, мультиварканы М.С. Донгак, термопотту (электрилиг ишкир хөнек болгаш термос) Р.Д. Ооржак; микроволновка биле «Сеткилимниң ханызындан» хөгжүмнүг дамчыдылганың сертификатын В.Ч. Тежит ойнадып алганнар.

«Сеткилимниң ханызындан» хөгжүмнүг дамчыдылганың 40 хуу чиигелделиг сертификатын дараазында ады кирген чагыдыкчылар ойнадып алган: Ч.С. Монгуш, О.О. Кужугет, Б.Ч. Саая, Д.Д. Монгуш, С.А. Соскут, С.С. Ондар, А.А.-С. Салчак, Б.А. Монгуш, А.Д. Монгуш, Е.В. Ондар, С.Д. Ондар, Н.Ш. Монгуш, С.Монгуш.

Шаңналдарны ТР-ниң күрүне автономнуг албан чери «Тыва медиагрупп» парлалга бажыңыга чедип келгеш, ап алыр.

Адреси: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, кабинет 309.

Телефону: 8(39422)2-18-10, 8-923-267-0749.

ИНН 1701062430 КПП

12+ реклама 170101001

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ЦЕНТР НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА И ДОСУГА

27 января

ДНТ
17.00 ч.

2022 год
КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ
НАРОДОВ
РОССИИ

ТУВА
СЛАВИТСЯ ТАЛАНТАМИ

ШОУ – КОНЦЕРТ ПОБЕДИТЕЛЕЙ КОНКУРСОВ И ФЕСТИВАЛЕЙ 2022 ГОДА

Электронная касса
www.rcntd.ru

12+

Телефоны для справок:
8(394-22)2-34-52,
8(923)-014-7391

500 рублей

РЕКЛАМА

ПРОДАЁТСЯ коттедж с центральным отоплением в центре с. Бай-Хаак за 4800 т.р. Общая площадь 103 кв.м, жилая – 57 кв.м. Имеются пристройки, огород, плодоносящий сад. Земля в собственности, 11 соток. Звонить по телефону 89010170652. Торг уместен. Риелторам и посредникам – просьба не беспокоить.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

РЕКЛАМА

Музыкальная передача

“От всей души”

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПО АДРЕСУ:

г.Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309

tyvamedia@yandex.ru

8(394-22) 2-18-10,

8-923-267-0749

3500

руб.

– 1 песня

– 6 фото

– до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

РЕКЛАМА

Тыва бөрт – кижиниң сүлдезин бедидип, хей-аъдын көдүрер

Бай-Тайга кожууннун төп библиотеказынга кожууннун устыыш бажыңның директору Надежда Таргынның удуртулгазы-биле онзагай хемчег болган.

ТР-ниң алдарлыг артизи, хөөмейжи, ус-шевер Айлаң Дамыраң болгаш эртем ажилдакчызы, ойнаар-кыстар кылыр мастер Вячеслав Салчак хүндүлүг аалчылар болганнар.

Шеверлер чыылган сонургалдыг чонга тыва бөрттүң яныларын, кажан, кандыг үеде ону кедерин, ооң өске чоннардан, ылаңгыя моол чоннун бөрттеринден ылгалын кончуг тода, билдингир кылдыр тайылбырлаан.

А.Б. Дамыраң калбак тыва бөрттү канчаар даараарын көргүскен. Мастер-класска Чазактан келген төлээ Елена Ондар, кожууннун баштыңы Экер Байс, кожуун чагырыкчызының хүлээлгезин күүседип турар Аржаан Хертек олар база улуг сонургал-биле киришкен-нер.

Ук ужуражылга, мастер-класс ажык-

тыг база солун эрткен болгаш дараа-зында сорулгаларын дугурушкан.

Тыва бөрт – тыва кижиниң сүлдезин бедидип, хей-аъдын көдүрер болганда, амгы үеде тускай шериг операциясында киржип турар оолдарывыска тыва бөрттерни даарааш, чорудуп бээрин дугуржуп сүмелешкеннер.

Ус-шеверлерниң ажыл-херээ бүдүнгүр болурун кожууннун удуртулгазы күзээн.

Хол бөмбүүнге маргылдаа

Бии-Хем кожууннун төвү Туранга «Мээң төрөөн суурум – Аржаан» деп республиканың шилиндек эр командаларының аразынга хол бөмбүүнүн маргылдаазы болуп эрткен. Республика чергелиг улуг маргылдаага кожууннардан болгаш найысылал Кызыл хоорайдан ниитизи-биле 32 команданың 256 спортчузу киришкен.

Чидиг демиселдин түңнелинде Чөөн-Хемчик кожууннун Хөндергей сумузунун командазы бирги черге төлөптүг болган. Ийиги черни Өвүр кожууннун Ак-Чырааның, үшкү черни Чөөн-Хемчик кожууннун Чыргакының, дөрткү черни Бии-Хем кожууннун Аржаан сумузунун командалары тустузунда чаалап алган.

Шаңналдыг черлер алган командаларны медальдар, акша шаңналдары

болгаш «изиг хан-биле» шаңнаан. Маргылдаа үезинде чараш оюнну көргүскен бедик мергежилдиг спортчуларга тускай шаңналдарны база тывыскаан.

“Эң дээрэ камгалакчы” – Кежик Донгак, “Эң дээрэ дамчыдыкчы ойнакчы” – Азиат Монгуш, “Эң дээрэ халдакчы” атка Ай-Херел Дыртый-оол төлөптүг болган. Тываның шыырак дээн универсал спортчуларының бирээзи – Буян Баазаң.

Хол бөмбүүнге маргылдааны бедик деңгелег эрттирген Аржаан сумузунун хол бөмбүкчүлеринге, тус чер чагырга чериниң ажилдакчыларынга, Бии-Хем кожууннун хол бөмбүүнүн федерация даргазы Мерген Ховалыгга, хей санныг деткикчилерге Аржаан сумузунун чагырга чериниң удуртулгазы четтиргенин илереткен.

Мээң бажыңым – мээң шивээм

Каа-Хем кожууннун Сарыг-Сеп болгаш Суг-Бажы сумуларынга өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар эрге-байдалдыг хамаатыларга чаа бажыңнарның дүлгүүрлерин байырлыг байдалга тывыскаан.

Чаа бажың ээлериниң чуртталгазында өөрүнчүг болушкун-биле кожуун, суму чагыргазының төлээлери байыр чедирип, шынарлыг оран-саваны үе-шаанда туткан хүлээникчи организацияларның удуртукчуларынга Өөрүп четтиришкин бижиктерин тывыскаан.

Үнүп келген чылда Суг-Бажы сумузунун чурттакчызы Рогзан Холдуй чаа бажыңныг болганнарның бирээзи бажыңның девискээринге хууда дузалал ажил-агыын тургузуп, бода мал тудар, картофель болгаш ногаа тарыыр сорулганы салган. Чазын кажаа-хорааны тудуп кириптер.

Тыва Республикада айыттыг бөлүктүң хамаатыларын бажың-балгат-биле хандырат талазы-биле программа 2013 чылдан эгелеп боттанып эгелээнин сагындыраал.

Аас-кежиктиг өг-бүлелер Тываның

Чазанга, кожуун, суму чагырга черлеринге өөрүп четтиргенин илередип, чаа бажың оларның быжыг шивээзи болурун дыңнатканнар.

Малчын коданнарже оруктарның харын аштап турар

Чөөн-Хемчик кожуунга эрткен неделяда улуг хар чагаш, хадаан соонда, Ийме, Баян-Тала, Хайыракан, Шеми, Чадаана, Теве-Хая малчыннарының кыштагларынче оруу муңгашталы бергенин кожууннун чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Чойган Монгуш дыңнаткан.

Кожууннун көдээ-ажыл агый эргелели болгаш тус чер чагырга черлериниң ажилдакчылары малчын коданнарже чедер оруктарны аштап-арыглаан. Бо хүнде ниитизи-биле 75 кыштагже оруктар аштаттыганы.

«Стройэкспресс» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин, кожуун чагыргазының, грант алган малчыннарының тракторларын ук ажилче угландырган. Ажыл ам-даа уламчылап турар.

Көдээ ажил-агый эргелелиниң ажилдакчылары хүннүн-не малчыннар-биле харылзажып, байдалды шыңгыы хайгааралга алган.

Чажыт белекчигештер

Эрги Чаа чыл байырлалын уткуштур Таңды кожууннун бичии уругларга болгаш өг-бүлелерге социал дуза кадар төвүнүн ажилдакчылары төптө турар ажы-төл-

биле кады «Коляда келди! Чаа чылды эккелди!» деп хемчегни органиастааш, иштинде чажыт белекчигештерлиг варениктерни кылганнар.

/ ТМГ-ден медээлер.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29.32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.

Чарлал килдизи — 2-18-10

Солун чыскаакчылары:

С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак —
2-17-94Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албанның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солуну
18.10.2022 чылда бүртүкээ.

Херчилелдин дугаары —

ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыг саннары
болгаш өске-даа фактылары,
дыңнадыглары дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекиси:

хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кы-
рында — 18.00.Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.Солуннун сайтызы:
shyn.ruЭлектроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6700 кезек

2023 ЧЫЛДА “ШЫН”
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10